

ПОНЯТТЯ «ПРАВОПОРУШЕННЯ» У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТА ЗАРУБІЖНІЙ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІЙ СПАДЩИНІ

Matseliukh I. A. The notion of «offense» in domestic and foreign theoretical and legal heritage.

Author has analyzed the notion of «offense» in the domestic and foreign theoretical and legal literature. Several approaches to understanding of the notion have been defined. The theoretical and legal achievements of Russian scientists who worked on the problems of defining the notion of «offenses» have been analyzed. Various interpretations have been divided into two approaches: positivist (narrow) and natural law (wide).

Key words: offense, offense (misconduct, misdemeanour), delict, concept.

**Мацелюх
Іванна Андріївна,**

кандидат юридичних
наук, асистент
кафедри історії права
та держави юридич-
ного факультету
Київського націо-
нального універси-
тету імені Тараса
Шевченка

У сучасній вітчизняній та зарубіжній науковій літературі все частіше постає проблема розуміння категорії «правопорушення». Правова історіографія рясніє низкою монографій, статей та публікацій, які присвячені даному питанню. Поняття «правопорушення» також актуалізується у підручниках загальної теорії держави і права. Загалом авторські узагальнення та висновки мають різнополярний характер, що свідчить про багатогранність, злободенність означеної проблематики. Відтак, мета статті обумовлена необхідністю ілюстрації поглядів вчених на інтерпретацію змісту категорії «правопорушення».

Узагальнююче визначення категорії «правопорушення» знаходимо на сторінках Юридичної енциклопедії за редакцією академіка НАН України Ю. С. Шемшученка, де воно визначається як «суспільно небезпечне або шкідливе діяння (дія або бездіяльність), яке порушує норму права» [1, с. 47 – 48]. При цьому вказується, що характерною особливістю правопорушення є протиправність дії або бездіяльності суб'єкта суспільних відносин. За цими параметрами науковці класифікують правопорушення лише на злочини та дисциплінарні проступки. Інших видів протиправної діяльності юридичний словник, на жаль, не подає.

Інший колектив авторів у складі М. Кельмана, О. Мурашина, Н. Хоми, у підручнику «Загальна

теорія держави та права» значно поглибили аналіз дефініції правопорушення. Як і авторський колектив юридичної енциклопедії, правопорушення класифіковано на два різновиди: злочини і проступки. При цьому автори достатньо контраверсійно, але мало доказово зазначили, що останній вид правопорушення хоча і має ознаки суспільної шкідливості, проте не становить небезпеки для суспільства та його членів. Колектив науковців, крім того, виокремив не лише проступки дисциплінарні, які помилково двічі охарактеризовані, а й конституційні, адміністративні, цивільні, продемонструвавши, таким чином, увесь спектр протиправних діянь означеної категорії [2, с. 457]. Окремо зазначено про процесуальні проступки, щоправда, на них лише наголошується як на окремому різновиді, який охарактеризований у роботах інших теоретиків права.

Характеристику категорії правопорушення не обійшов своєю увагою й сучасний теоретик права В. Котюк. Його інтерпретація поняття «правопорушення» відрізняється від тлумачення М. Кельмана, О. Мурашина, Н. Хоми. Якщо у підручнику вищезазваного колективу авторів чітко вказано на відсутність у проступку небезпеки для суспільства та його членів, то В. Котюк категорично обстоює позицію про те, що «усі правопорушення є суспільно небезпечними або шкідливими, оскільки вони направлені проти суб'єктивних прав і свобод людини, юридичної особи, держави чи суспільства в цілому» [3, с. 65]. Порушуючи природні чи за-

конодавчо унормовані права окремо взятої людини, правопорушник неодмінно завдає шкоди людям, природі, державі чи організаціям. Зазначений вчений проступки поділяє на адміністративні, конституційні, фінансові, цивільні, дисциплінарні, земельні, екологічні, шлюбно-сімейні. Важливим для нашої роботи є авторський висновок про незакінчений перелік правопорушень, адже «можуть бути й інші правопорушення залежно від галузей права» [3, с. 66]. Впродовж кількох століть української історії церковне право існувало як окрема галузь права, отже, відповідно, існували і правопорушення у сфері регулювання церковних відносин, називалися або злочинами проти віри та моралі, або злочинами проти церкви. Саме злочин автор вважає найбільш небезпечним серед усіх правопорушень [3, с. 65].

Наголошуючи на «однозначності у підходах до розуміння категорії «правопорушення», з чим досить важко погодитися, академік О. Копиленко зазначає «правопорушення – це протиправне, винне, суспільно-небезпечне або шкідливе діяння (дія або бездіяльність) деліктоспроможного суб'єкта, яке спричиняє шкоду інтересам суспільства, держави або особи» [4, с. 284]. Шкідливість є визначальною у визначенні дефініції, адже автор двічі на ній концентрує свою увагу. Окремо вчений наводить ознаки правопорушення, до яких зараховує: «протиправність, неправомірність, свідомо-вольову спрямованість, суспільну шкідливість або суспільну небезпечність, винність, дію або бездіяльність, причинний

зв'язок між діянням та наслідком, настання заходів юридичної відповідальності» [4, с. 284 – 285].

Визначення «правопорушення», запропоноване професором О. Скакун, фактично стало класичним для сучасної вітчизняної теоретико-правової науки, і цитується в багатьох навчальних посібниках з теорії права [5, с. 450]. Правопорушення визначається як «суспільно-небезпечне або шкідливо неправомірне (протиправне) винне діяння (дія або бездіяльність) деліктоздатної особи, яке спричиняє юридичну відповідальність» [5, с. 420]. Окрім іншого, О. Скакун вводить до наукового обігу новий термін – «проступки-делікти», під яким розуміє «правопорушення, що завдають шкоду особі, суспільству, державі та є підставою для притягнення правопорушника до передбаченої законом відповідальності» [5, с. 420].

У подальшому автор називає ознаки, властиві для правопорушення. В основному вони збігаються з уже проаналізованими нами раніше. Проте, О. Скакун виокремлює таку ознаку правопорушення, як його кримінальний характер, «що спричиняє застосування до правопорушників заходів державного примусу, заходів юридичної відповідальності у вигляді позбавлень особистого, організаційного і матеріального характеру» з метою захисту правопорядку, прав і свобод громадян [5, с. 421]. На нашу думку, така точка зору є хибною. Вважаємо, що кримінальний характер протиправного діяння притаманний лише злочину, тобто одному із двох видів правопорушення. Натомість,

другий сегмент правопорушення – проступок не має жодних ознак кримінального характеру. Дослідниця, запропонувавши визначення проступку – делікту, заперечила можливу наявність вищезазначеної ознаки.

Досить влучне визначення проступку як одного із видів правопорушення знаходимо на сторінках колективної праці вчених Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України за редакцією О. Зайчука, Н. Онищенко та інших. Співробітники вищого академічного закладу країни, який займається безпосередньо науково-дослідницькою роботою у сфері державно-правових проблем, запропонували авторське визначення поняття «проступок». «Проступок, – на їхню думку, – це правопорушення, яке завдає шкоду особі, суспільству, державі, здійснюється у різних сферах суспільного життя, має різні об'єкти впливу та юридичні наслідки [6, с. 491]. Ученими використано на той момент широко не апробоване теоретико-правовою наукою, проте вживане галузевими дисциплінами словосполучення «юридичні наслідки». Адекватність застосування озвученого терміна полягає в тому, що він чітко вказує на настання лише правових, а не жодних інших наслідків чи санкцій, що застосовуються у разі вчинення протиправного діяння у формі проступку.

Не можна обійти увагою і роботи представників харківської теоретико-правової школи. Один відомих дослідників вітчизняної юридичної науки М. Цвік обґрунтував власні міркування щодо типологізації

правопорушень за певними критеріями. Самобутність підходів М. Цвіка спонукає до детальнішого висвітлення виокремленої нами проблеми. Автор, зокрема, пропонує класифікувати правопорушення за такими критеріями: за ступенем суспільної шкоди на злочини (суспільно небезпечні, кримінально карані діяння) і проступки (вчинки, що є правопорушеннями, передбаченими іншими галузями законодавства); залежно від галузі права, до якої належать норми, що порушуються (конституційні, адміністративні, дисциплінарні, земельні, екологічні, цивільні та ін.); за суб'єктами – скоєні деліктоздатною фізичною особою і скоєні юридичною особою; за суб'єктивною стороною – умисне і необережне діяння; залежно від характеру порушеної правової норми – правопорушення матеріально-правові і процесуально-правові; за формою зовнішнього виразу – протиправні дії і бездіяльність; залежно від оцінки спричиненої шкоди (наслідків) – правопорушення з матеріальним складом і правопорушення з формальним складом; залежно від кількості суб'єктів, які вчинили правопорушення, – одноосібні і групові (тобто скоєні за співучасті) [7]. Слід наголосити, що дослідник не вважає наведений перелік вичерпним. Цілком слушно він зазначає, що правопорушення можуть класифікуватися за сферами суспільного життя. Як приклад, він називає правопорушення у сфері економіки, управління, побуту тощо [7].

Новітні методологічні підходи при визначенні поняття «правопорушення» продемонстрував у своїй

останній праці «Загальна теорія права» відомий вітчизняний теоретик права М. Козюбра. В основу своєї концепції вчений поклав градацію за типами праворозуміння. В межах позитивістського підходу правопорушення визначається як «будь-яке діяння, що порушує приписи, встановлені державою у відповідних нормах, незалежно від оцінки їх змісту» [8, с. 287]. Зрозуміло, що в усіх інших випадках факт правопорушення – відсутній. М. Козюбра, спираючись на історичний досвід боротьби людства за справедливість та свободу, вказав на свідомі порушення державних законодавчих приписів, які не відповідали загальнолюдським цінностям чи суперечили природним правам людини. Такі дії вчений назвав «порушенням державних законів», а не «правопорушенням», адже вони не порушили принципи права, моралі, добра [8, с. 288]. Означену тезу ми одностайно підтримуємо та поділяємо. Природно-правовий, людиноцентристський підхід до розуміння права дозволяє розмежовувати категорії «правопорушення» і «порушення закону», при якому перша категорія синтезується крізь призму справедливості, моралі, загальнолюдських, соціальних цінностей.

У подальшій роботі М. Козюбра розрізняє правопорушення, вчинені юридичними та фізичними особами, при чому, дослідником чітко виділені ознаки правопорушення, вчинені останніми. Проте характеристика ознак правопорушень юридичних осіб залишилася по-за увагою автора [8, 288 – 291].

Переводячи вектор на сучасну практичну дійсність, вчений наголосив на дії в Україні «принципу правової визначеності», відповідно до якого діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, визначаються лише законом. Винятком із правила є цивільні правопорушення, які за своєю природою проявляються у порушенні договірних зобов'язань [8, с. 289]. Аналізуючи види правопорушень, автор поділив їх на злочини та проступки, які можуть мати місце в будь-яких сферах, що врегульовані правом, в тому числі, церковним правом.

Російські дослідники визначають поняття «правопорушення» в системі координат спільної пострадянської правової доктрини. Слушний привід для розгортання наукової дискусії щодо поняття «правопорушення» на сторінках опублікованої роботи створив російський учений М. Абдулаєв. Він вперше в теоретико-правовій літературі визначив і довів відмінність понять «правопорушення» і «порушення права», хоча на перший погляд вони видаються тотожними. В основу своєї доктринальної розробки він поклав тезу про те, що правопорушенням вважається «винувате, протиправне діяння, здійснене деліктоздатною особою» [9, с. 314 – 315]. Про бездіяльність, до речі, не йдеться.

Приваблює також не обтяженість авторської подачі терміна «проступок». У спрощеному варіанті «проступки – це усі протиправні діяння за винятком злочинів». При цьому, на відміну від більшості теоретичних

досліджень, автор визнає, що критерієм розмежування злочинів від проступку є рівень суспільної небезпеки і санкції, передбачені за ці протиправні діяння [9, с. 315]. Щоправда, жодного, бодай щонайменшого прикладу для ілюстрації своєї наукової позиції автор не навів, хоча в інших випадках широко її підкреслював посиленнями на закони, інші правові акти, юридичну практику. Таким чином, М. Абдулаєв дотримується позиції, що проступок містить у собі суспільну небезпеку, але рівень її значно нижчий від злочину [9, с. 315]. При цьому дослідник не вказує на шкалу виміру рівня небезпеки.

На аналогічних позиціях перебуває, принаймні, ще один представник російської наукової школи – С. Комаров [10, с. 407 – 412]. Неприйнятною, на нашу думку, є його спроба, окрім злочину і проступку, увести до наукового обігу ще один вид правопорушення під назвою «делікт». Хибність такого твердження невдовзі стала очевидною і для самого дослідника, адже в подальшому він навіть не намагався обґрунтувати власне наукове припущення і відмовився від використання терміна «делікт» для позначення третього виду правопорушення [10, с. 407 – 412].

Наповнюючи юридичним змістом дефініцію «проступок», А. Венгеров визнає, що це такий вид правопорушення, який відрізняється від злочину завданою суспільною шкодою, при цьому закон не визнає його суспільно небезпечним діянням [11, с. 285]. Такий нетиповий у російській юридичній літературі підхід засвідчує плюралістичний

характер наукових пошуків, думок та висловлювань в ареалі сучасної теоретико-правової парадигми.

Визначення поняття «правопорушення» також знаходимо в колективній праці А. Полякова та Е. Тимошина «Общая теория права» [12]. В основі їхньої наукової позиції лежить позитивістсько-правовий підхід, за яким правопорушення можливе лише в «державно організованому праві» [12, с. 429]. Одним із складових елементів структури правопорушення, вважають автори, є відповідна реакція на нього з боку правоохоронних органів держави [12, с. 429]. Із запропонованим визначенням важко погодитися, адже реакція органів державної влади має відбутися на первинне джерело, яким, безперечно, є правова норма. Вважаємо, що зміщення акцентів між правом і державою не є логічним і виправданим, в тому числі, і в роботі відомих в Росії дослідників теорії права.

Таким чином, різноманітні підходи до визначення аналізованої категорії спонукають нас також долучитися до осмислення її змісту. Враховуючи роботи попередників із числа як вітчизняних, такі зарубіжних теоретиків права, пропонуємо широкому науковому загалу власне визначення поняття «правопорушення». На нашу думку, – це суспільно-небезпечне, винне, протиправне діяння або бездіяльність, здійснюване деліктоздатною особою, що порушує відповідні норми права.

Проведений аналіз теоретико-правової літератури дозволяє стверджувати, що в юриспруденції, незважаючи на масштабні напрацювання її

фахових зарубіжних та вітчизняних дослідників, науковці по-різному тлумачать поняття «правопорушення». Різноманітні інтерпретації аналізованого поняття можна поділити на два підходи залежно від типу праворозуміння: позитивістський (вузький) та природно-правовий (широкий). Зосереджуючи увагу на понятті, видах, ознаках, змісті правопорушення, називаючи його юридичний склад, дослідники вказують на види правопорушення, а саме – на злочин та проступок. Перший вид правопорушення аналізується достатньо ґрунтовно, однак другий – здебільшого залишається по-за увагою. Лише поодинокі спроби тлумачення змісту знаходимо в окремих роботах українських та російських теоретиків, що свідчить про перспективи розвідок для майбутніх теоретико-правових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Юридична енциклопедія [Текст] / ред. Ю. С. Шемшученко [та ін.]. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998. – Т. 5 : П – С. – К. : [б.в.], 2003. – 736 с.
2. Кельман М. С., Мурашин О. Г., Хома Н. М. Загальна теорія держави та права : підручник / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин, Н. М. Хома. – Львів: «Новий Світ – 2000», 2003. – 584 с
3. Котюк В. О. Основи держави і права [навчальний посібник] / О. В. Котюк. – Київ : Атіка, 2001. – 432 с.
4. Загальна теорія держави і права (основні поняття, категорії, правові конструкції та наукові концепції) [Текст] : навч. посіб. / О. Л. Копиленко [та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 400 с.

5. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : [підручник] / О. Ф. Скакун. – Харків : Консум, 2006. – 656 с.
6. Теорія держави і права. Академічний курс [Текст] : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 688 с.
7. Загальна теорія держави і права: підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів освіти / М. В. Цвік [та ін.]. – Х. : Право, 2002. – 432 с. – Режим доступу: <http://radnuk.info/pidrychnuku/teoriua-prava/38-tsvik/83-s-3-.html>
8. Загальна теорія права : підручник / за загальною редакцією М. І. Козюбри. – К.: Ваіте, 2015. – 392 с.
9. Абдулаев М. И. Теория государства и права : учебник для высших учебных заведений / М. И. Абдулаев. – М. : Фин. контроль, 2004. – 410 с.
10. Комаров С. А. Общая теория государства и права: учебник. – 4-е изд., переработанное и дополненное / С. А. Комаров. – М. : Юрайт, 1998. – 416 с.
11. Венгеров А. Б. Теория государства и права : учебник для юридических вузов. / А. Б. Венгеров. – 3-е изд. – М.: Юриспруденция, 2000. – 528 с.
12. Поляков А. В. Тимошина Е. В. Общая теория права : учебник / А. В. Поляков, Е. В. Тимошина. – СПб.: Издательский Дом Санкт-Петербургского государственного университета, 2005. – 472 с.

Мацелюх І. А. Поняття «правопорушення» у вітчизняній та зарубіжній теоретико-правовій спадщині.

Автором проаналізовано поняття «правопорушення» в вітчизняній та зарубіжній теоретико-правовій літературі. Виділено кілька підходів до розуміння означених понять. Акцентовано увагу на позиціях сучасних українських науковців, які досліджували дану проблематику.

Ключові слова: правопорушення, проступок, делікт.

Мацелюх И. А. Понятие «правонарушения» в отечественном и зарубежном теоретико-правовом наследии

Автором проанализировано содержание категории «правонарушение» в отечественной и зарубежной теоретико-правовой литературе. Выделены несколько подходов к пониманию указанных понятий. Акцентировано внимание на позициях современных украинских ученых, которые исследовали указанную проблематику.

Ключевые слова: правонарушение, проступок, деликт.